

(Приказ књиге: Андреј Л. Шемјакин: „Идеологија Николе Пашића (1868-1891)“ (Завод за уџбенике, Београд 2008, превод Дојчило Рудан)

Руски историчар Андреј Л. Шемјакин један је од најизазовнијих истраживача политичке делатности Народне радикалне странке и њеног вође Николе Пашића. На радикалским темама је дипломирао, магистрирао и докторирао. „Идеологија Николе Пашића“ је, у ствари, његова докторска дисертација, одштампана 1998. године у Москви. Шемјакин се у њој фокусирао на идеје које су детерминисале Пашићеву политичку активност. Идеологији Николе Пашића даје он шири значај од онога што би се могло схватити само као поглед на свет једног политичара, јер је преко Народне радикалне странке Пашић утицао не само на друштвено стање у Србији, него и на политичка кретања на међународном плану. Своју анализу ограничава Шемјакин на почетни период Пашићевог рада, када се он формирао као политичар и идеолог. Њега занима рани Пашић, коме је у односу на позног историографија поклањала мање пажње. Реконструисање Пашићеве идеологије Шемјакин обавља користећи обимну литературу, Пашићева писма, чланке, говоре, рукописе итд. Грађа из руских архива посебно је важан извор и њу је аутор умешно искористио. Гледајући домаће историчаре, његови закључци умногоме су подударни са оценама Латинке Перовић, са којом је као приређивач блиско сарађивао. Шемјакин је велики противник тезе да је западни утицај био примаран за настанак радикалске идеологије у Србији. Сходно таквом виђењу, удару његове критике највише је изложен Милан Ст. Протић. Критички тонови не изостају ни код других аутора кад су у питању одређене нијансе у тумачењу, и то је оно што Шемјакинову монографију чини врло провокативном, занимљивом и корисном.

За Пашићево идејно обликовање, сматра Шемјакин, изузетно је важан циришки период, јер је у Швајцарској Пашић примио народњачку доктрину и постао приврженик идеја руске социјалистичке школе. У Цириху је, тврде то и други, заиста дошло до Пашићевог постепеног идејног скретања од једне либералне оријентације, испољене у Уједињеној омладини српској, ка социјалистичким водама. [1] Кад из Русије у Швајцарску буде стигао Светозар Марковић, Пашић ће бити његов најближи сарадник. У кружоку српских студената „Задруга“, он је организациони секретар. Посебну пажњу Шемјакин обраћа на идеолошки профил Светозара Марковића, објашњавајући да је на теоријском плану

Марковић био инспирисан Чернишевским и његовом теоријом скока

(прескакање капитализма и директан скок заостале сељачке земље у социјализам), а у тактичком смислу Лавровљевим концептом (широка пропаганда и систематска припрема народне револуције, без завера или буна). Из тих разлога се код Марковића још у Русији јавила мисао о потреби формирања радикалне партије у Србији. После Марковићевог одласка из Швајцарске због изгубљене стипендије, Пашић постаје вођа кружока и у Женеви набавља штампарију за публикавање преведене социјалистичке литературе. У вези с тим, Шемјакин указује на Пашићеву сарадњу са чајковцем Василијем Максимовичем Александровом, претпостављајући да се радило о заједничкој српско-руској штампарији. Поред тога, Шемјакин је идентификовао и објаснио улогу Вере Љубатович и Викторије Крјукове, које су у Пашићевој бележници евидентирание као чланице „Задруге“, без пуног имена и презимена. Одлично упознат с руским изворима, Шемјакин је верзирано интерпретирао деловање чајковаца и њихову *књижарску акцију* којом су хтели да припреме народни устанак у Русији.

На основу наслова које су штампали церишки Срби и Руси, Шемјакин закључује да се у Швајцарској Пашић самообразовао под руским утицајем, што не значи да су му идеје појединих западних социјалиста биле непознате и да од њих ништа није усвојио. Уосталом, и на Светозара Марковића утицали су руски и немачки социјалисти, иако је био ближи првима него другима. [2] Све до смрти Светозара Марковића, тврди Шемјакин, Пашић је „само његов верни следбеник“, који ће се потом поступно пети ка врху левичарски усмерене српске опозиције, да би после српско-турских ратова преузео њено вођство. Иначе, руски историчар високо вреднује Марковићево антилиберално учење, оцењујући да га је „у логички савршеној форми“ изнео у делу „Србија на Истоку“. Марковић је у практичној политици, подсећа Шемјакин, смерао да преко опозиције Адама Богосављевића освоји Народну скупштину, а затим упуту пропагандисте социјализма у народ. Ослобођење српства видео је у подизању националне револуције у српским провинцијама Турске империје, у контексту једног општенородног устанка и сарадње са, пре свега, бугарским народом, препоручујући после тога стварање Балканске федерације која би могла да прекорачи Саву и Дунав. Вредно је овде додати да је Марковић био огорчени противник оснивања Велике Србије и ослобођење Босне и њено присаједињење Србији држао је за политичку утопију кнеза Михаила.

[3]

Његов концепт је, дакле, био револуција на Балканском полуострву и уједињење ослобођених народа под оним обликом који они буду сматрали најподеснијим: савез општина, жупанија или држава.

[4]

Шемјакин је уверен да се Пашићева стратегија, што показује анализом његовог критичког писма Јеврему Марковићу, није разликовала од оне коју је заступао Светозар

Марковић, у смислу јачања опозиционе фракције, освајања Народне скупштине и стварања народне државе са потпуном народном самоуправом. Пашићев одлазак у Херцеговину, почетком септембра 1875, Шемјакин тумачи и потребом сагледавања стања ради заједничког деловања са руским социјалистима у Босанско-херцеговачком устанку. Све се, иначе, завршило разочарењем Владимира Голдштајна, изасланика анархисте Земфирија Арборе Ралија код српских социјалиста. Мада о томе постоје различите оцене, први програм Радикалне странке везује Шемјакин за Пашићево писмо Миши Димитријевићу, где се наглашава да суверени народ има потпуну слободу да политички и економски уређује земљу, чувајући политичка права грађана кроз самоуправно организовану општину, срез и округ, а економску независност кроз задругу која располаже и управља индустријским и земљорадничким средствима. Све је то, пише Шемјакин, у духу Марковићевих идеја, што исто важи и за програм националног ослобођења и уједињења који у себи подразумева три ствари које смо већ нагласили: револуцију, сарадњу са бугарским народом и Дунавску конфедерацију, ако је то могуће. Дакле, не по моделу уједињења Италије и Немачке, о чему је и писано у *Старом ослобођењу* . [5]

Иначе, у вези с тим Пашићевим писмом, треба имати у виду да Милетићеви либерали нису желели да бране ухапшене организаторе и учеснике

Црвеног барјака

, држећи их за

пронониране социјалисте

, противне држави, верозакону, нацији, својини, браку, породици и другим светињама грађанског друштва. Главна оптужба односила се на њихово лицемерно прерушавање у радикале и изношење захтева примарно повезаних са либералним радикализмом.

[6]

Сам Пашић, иако ће бранити ухапшене, осуђивао је

Црвени барјак

, јер је државна репресија ослабила покрет и та локална победа није могла бити искоришћена као пример другим срединама да то исто ураде.

Одлуке Берлинског конгреса, констатује Шемјакин, Пашић је сматрао неповољним за српско ослобођење и уједињење. Обухваћена аустроугарским полупрстеном, Србија се нашла у врло опасној ситуацији. Због играња Русије на „бугарску карту“ кнез Милан се окреће Аустро-Угарској, а долази и до сукоба српске и бугарске националне идеје око Македоније. У тим данима, Пашићу политика постаје основно занимање. Ушавши у Скупштину, он делује са групом Адама Богосављевића. Без икакве сумње, опозиција је била ојачана његовим избором за посланика и одмах га је прихватила као лидера, јер је сматран за Марковићевог наследника у тој неформалној политичкој организацији. [7]

Шемјакин наводи да ће после Богосављевићеве смрти организовање мреже филијала Адамовог фонда послужити Пашићу као шема за стварање Радикалне странке. Одбори су, како је то већ примећено, уистину припомогли организовању странке, али и

политичком успону самог Пашића. [8] Шемјакин запажа да уместо општине, држава у том раздобљу постаје отелотворење колективности у Пашићевој стратегији. Идеолошку доследност Николе Пашића види и у његовом противљењу изградњи железнице кроз Србију. Наиме, још као студент Пашић је био против уласка страног капитала у земљу. Указујући на разлике између напредњака и радикала у програмским начелима, Шемјакин у програму Народне радикалне странке уочава умереност њених оснивача и идеолога у односу на циљеве које су заступали док је Светозар Марковић био жив. За Србе под Турском и Аустро-Угарском предвиђало се културно потпомагање и буђење свести о народном јединству, док се више није помињала револуција у Турској и идеја (кон)федерације. Шемјакин скреће пажњу и на настојања радикала да пре Тимочке буне успоставе блиске контакте са званичном Русијом, покушавајући да се дистанцирају од своје социјалистичке прошлости и везе са руским нихилистима. У Пашићевом ослањању на Русију у спољној политици, Шемјакин препознаје жељу да се избегне продор капитализма из Аустро-Угарске у Србију, како би она могла да сачува своје патријархалне установе и обичаје. Радикали су сматрали да државним кредитима треба развити домаћу индустрију, за разлику од напредњака који су мислили да за те сврхе треба ангажовати страни капитал, не бојећи се аустроугарске пенетрације.

Пашићеву емиграцију после Тимочке буне, уз циришко раздобље, Шемјакин оцењује као кључно доба за формирање Пашића као идеолога и политичара. Занимљиво је да се захваљујући Земфирију Арборе Ралију Пашић скривао у Добруци и да старе везе нису биле прекинуте. После неуспешних покушаја сарадње са Бугарима, Пашић се окреће словенофилима и с те стране очекује помоћ за упад у Србију и обарање краља Милана. Напоредо с тим безизгледним покушајима, Пашић се самообразује словенском литературом и на прелазу 1888/89. пише „Слогу Србо-Хрвата“, која је тек 1995. године објављена. Шемјакин обилато користи овај Пашићев спис за објашњење његове идеологије, с тим што нигде – макар у кратким цртама – не наводи Пашићев однос према Хрватима. Више га интересују Пашићеве оцене о блискости српске задруге са руском општином, затим антиевропска настројеност радикала у њиховом Нацрту устава из 1883. године и намере предводника Народне радикалне странке да јој обезбеде монополско присуство у Скупштини и њену вечиту власт.

У емиграцији се Пашић залаже за Свесловенски савез, предвођен руским царем, са средиштем у Константинопољу, и ту словенофилску концепцију он заступа под утицајем Н. Ј. Данилевског, кога је и преводио. Шемјакин примећује да су се Пашићев погледи 80-их година 19. века приметно померили удесно, али да симбиоза словенофилства и народњаштва код њега не треба да чуди због истог аксиолошког темеља ове две различите идеологије: принципијелно неприхватање либерално-капиталистичке варијанте прогреса и европског модела цивилизације. Имајући увек на уму интерес српског народа, додаје Шемјакин, Пашић је на Свесловенски савез гледао као на савез држава, а не јединствену савезну државу. Морамо, с наше стране, нагласити да је Светозар Марковић словенофилску школу и њена гледишта сматрао штетним и

болешљивим. „Она ласкајући народу вели да је све добро што је од народа: глупост и празноверице, православље и обожавање цара и томе слично“, писао је Марковић у тексту „Млада Србадија“, поводом *патриотских заблуда* либерала Владимира Јовановића. [\[9\]](#)

Шемјакин се супротставља тврдњама да су се за време Пашићеве емиграције радикали смирили, окренули законитом путу и одустали од превратничких намера, јер су њихови челници покушавали да у контакту са Русијом и Црном Гором припреме политички преврат. По Шемјакину, разлог што ниједан од тих планова није остварен, јесте њихово блокирање од стране Петрограда, забринутог да би у том случају Аустро-Угарска могла окупирати Србију. Међутим, Русија се није у потпуности дистанцирала од Пашића и радикала, јер је руски император одобрио Пашићево склањање у Одесу уколико би румунска влада покушала да га испоручи Србији или Бечу, а преко Словенског добротворног друштва упућено му је и шест хиљада рубаља помоћи. С друге стране, немешање Русије довело је до ослањања на сопствене снаге и превођења политичке борбе у легалне токове. По повратку у Србију, марта 1889. године, Пашић се учвршћује на партијском врху и са Народном радикалном странком тријумфује на изборима од 14. септембра исте године. Постаје председник Скупштине, преко које је намеравао да у радикалском духу направи одређене измене компромисног Устава из 1888. године. Шемјакин критикује мишљење Милана Ст. Протића да је тај устав био *круна развоја идеологије Радикалне странке*, јер је био преписан белгијски устав који је у Србију увео парламентарни систем владавине (већина формира владу, министри су одговорни пред скупштином и др.), поделу власти, грађанска права и слободе, учинивши законодавну делатност Народне скупштине зависном од краљеве воље и његовог вета, што је све било по обрасцу либералних идеолога 70-их година 19. века, а не по замислима идејних оснивача Народне радикалне странке.

У периоду 1889-1892. година, Пашић је најмоћнији политички чинилац у Србији. Његово деловање на државним функцијама је, према Шемјакиновом утиску, крајње идеолошки обојено, али се и време његове чисте идеологије постепено завршавало. Своју прву владу формира Пашић 11. фебруара 1891. године, после чега ће из прагматичких разлога власти морати да се прилагођава, чак и идеолошки. Није тешко открити на шта аутор циља, иако је своју анализу завршио. На премијерском положају, наиме, Пашић ће се залагати за ствари које је пре осуђивао: повећање чиновничких плата, издвајање буџетских средстава за дипломатска представништва, развој железнице итд. У условима тоталне власти радикали ће давати и концесије странцима, како би обезбедили капитал за развој домаће индустрије. Због таквих поступака Пашић ће се разићи са више некадашњих истомишљеника и сабораца, али ће преко тога прећи позивањем на страначку дисциплину и солидарност, да би се очувала установљена доминација Народне радикалне странке. [\[10\]](#) Идеолошка еволуција и пукотине радикалске трансформације довешће и до стварања левице у сопственим редовима, да би се

почетком прошлог века на Марковићеву идеологију вратили *самостални радикали*, предвођени Јованом Скерлићем, Јашом Продановићем, Јованом Жујуовићем.

[\[11\]](#)

На крају овог делимичног осврта на Пашићеву *интелектуалну биографију*, остаје нам да изнесемо и две-три опаске. Не сматрамо тачним Шемјакинову оцену да је Пашић био спреман да умре за Народну радикалну странку. Дискутабилна је и теза да аутор нигде није пронашао трагове француског утицаја на политички програм и организацију Народне радикалне странке, иако се француски радикал-социјалисти помињу као теоријски узор у спису

Грађанско друштво и његове друштвено-политичке партије

, познатог и Шемјакину, који је настао као одговор

Самоуправе

на оптужбе Ценићевих социјалиста, и написан је с Маркових и Марковићевих позиција.

[\[12\]](#)

Изостало је, између осталог, и мишљење о Пашићевом односу према монархији. При свему овоме, знајући шта је Шемјакин касније писао, јасно нам је да је најчвршћи аргумент за идеолошку доследност Николе Пашића у посматраном периоду, и немењање својих судова о њему, он пронашао у аутентичној Пашићевој изјави Евгенију Лавовичу Маркову, када је 1895. године у разговору са њим сам одбацио „сваку помисао о француској идеолошкој природи српских радикала“, везујући њен настанак за Светозара Марковића, пријатеља Чернишевског и Доброљубова, и утицај владајућих идеја у Русији 60-их година 19. века.

[\[13\]](#)

[\[1\]](#) Жарко Милошевић, „Млади Пашић“, Стручна књига, Београд 1994, стр. 62.

[\[2\]](#) Јаша М. Продановић, *Светозар Марковић (9/IX 1846-26/II 1875)*, предговор у књизи: Светозар Марковић, „Изабрани списи“, Српска књижевна задруга, Београд 1937, стр. XIX

[3] Светозар Марковић, „Србија на Истоку“, Просвета, Београд 1946, стр. 170-172.

[4] Ибид, стр. 180.

[5] Андрија Раденић, „Радикална странка и Тимочка буна“, Историјски архив „Тимочка крајина“, Зајечар 1988, т. 1, стр. 42.

[6] А. Раденић, ибид, стр. 43.

[7] Латинка Перовић, *Светозар Марковић и скупштинска опозиција 1874. и 1875. године, „Између анархије и аутократије/Српско друштво на прелазима векова (XIX-XXI)“*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд 2006, стр. 110.

[8] Ж. Милошевић, ибид, стр. 95.

[9] „Изабрани списи“, стр. 140-141.

[10] Л. Перовић, *Народна радикална странка као странка хегемон: усредсређеност на национално ослобођење и уједињење*, ибид, стр. 154-155.

[11] Л. Перовић, *Српска левица у делу Слободана Јовановића*, ибид, стр. 345.

[12] А. Раденић, ибид, стр. 496-506.

[13] Андреј Шемјакин, *Никола Пашић у успоменама Руског путника/(Прилог проучавању идејног порекла Српске народне радикалне странке)*, Токови

Пашићева идеолошка конструкција

Пише: Добрица Гајић
среда, 13 октобар 2010 14:32

историје 3-4/2003, стр. 103, 105.